

LIRIKADA JANR MASALASI POETIK MUAMMO SIFATIDA

*Bozorova E'zoza Baxriddin qizi, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent
davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti*

THE ISSUE OF GENRE IN LYRIC POETRY AS A POETIC PROBLEM

*Bozorova E'zoza Baxriddin qizi, Doctoral student Tashkent state
university of uzbek language and literature named after
Alisher Navoi*

ЖАНРОВАЯ ПРОБЛЕМАТИКА В ЛИРИКЕ КАК ПОЭТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

*Бозорова Эъзоза Бахриддин кызы, докторант Ташкентского
государственного университета узбекского языка и
литературы имени Алишера Навои*



<https://orcid.org/0009-0003-5283-2458>

e-mail:
Bozorovaezoza56@gmail.
com



Annotatsiya: Mazkur maqolada lirik tur janrlari poetik muammo sifatida o'rganilgan. She'r janrini aniqlashda asar mazmuni hamda shakliy tomoni asos qilib olingan prinsiplar tahlil qilingan. Zamonaviy she'riyatda janr masalasida turlicha qarashlar mavjudligi xususida fikr yuritilgan. Asos sifatida bir qancha adabiyotshunos olimlarning janrga oid tasniflari keltirilgan.

Kalit so'zlar: poetika, janr, meditativ lirika, tavsifiy lirika, ijroviy lirika, personajli lirika, mazmun hamda shakl.

Abstract: This article examines the genres of lyric poetry as a poetic problem. The principles for determining the genre of a poem—based on both its content and formal characteristics—are analyzed. The study highlights the existence of diverse approaches to genre in contemporary poetry. The analysis is grounded in the genre classifications proposed by several literary scholars.

Keywords: Poetics, genre, meditative lyric, descriptive lyric, performative lyric, character-based lyric, content and form.

Аннотация: В данной статье жанры лирики рассматриваются как поэтическая проблема. Проанализированы принципы, лежащие в основе определения жанра стихотворного произведения, с учетом как его содержания, так и формы. Отмечено наличие различных подходов к проблеме жанра в современной поэзии. В качестве основы приведены классификации жанров, предложенные рядом литературоведов.

Ключевые слова: поэтика, жанр, медитативная лирика, описательная лирика, исполнительская лирика, лирика с персонажем, содержание и форма.

KIRISH. Lirika inson qalbining so'z adabiy tur nomining paydo bo'lishi yunon tilidagi orqali tajassum etilgan go'zal qiyofasidir. Ushbu "Lira" deb atalgan torli cholg'u asbobi bilan

bog‘liq bo‘lib, u “Musika jo‘rligida ijro etiluvchi she‘r”¹ ma‘nosini anglatadi. Lirikaning bir qator o‘ziga xos xususiyatlari mavjud. U kechinma va ritmga tayangani uchun, asosan, she‘riy shaklda yoziladi. Ammo nasriy yo‘lda yozilgan lirik asarlar ham borki, ularni kechinmalar to‘lqini kuchli bo‘lganligi sababli she‘r qolipiga sig‘may qolgan, deb baholash mumkin. Lirikada tasvirlangan voqelik ma‘lum bir tuyg‘uni ifodalash uchun detal sifatida xizmat qiladi. Voqea-hodisa ta‘sirida yuzaga kelgan hissiyot, ko‘pincha, oniy ekanligidan aksariyat lirik asarlar hajman kichik bo‘ladi. Ular bir subyektning ko‘ngil kechinmalarini aks ettirgani holda monologik nutq shaklida yoziladi. Lirik asarlarda uchraydigan dialogik nutq ma‘no jihatidan monologik nutqning bir qismi hisoblanadi. Bu adabiy tur vaqt nuqtayi nazaridan hozirgi zamonni ifodalaydi. Chunki davrlar o‘zgarsa ham, insoniy kechinmalar o‘zgarmaydi. Lirik asarlar qaysi vaqtda yozilgan bo‘lmasin, o‘quvchi uchun ayni vaqtda qalbdan kechayotgan tuyg‘u sifatida qabul qilinadi. Uning xarakterli jihatlaridan yana biri boshqa adabiy turlar tarkibida ham bimalol qo‘llanilishidir. Mazkur jihat ushbu turning hamma joyda hozirligi, kirishuvchanlik xarakteriga ega ekanligini ko‘rsatadi. Lirikaga munosabat ilk bor antik davrning Aflotun va Arastu kabi faylasuflari tomonidan bildirilgan. “... Aflotun poeziyaning bu turi “to‘laligicha shoirning aytganlaridan iborat” desa, Arastu fikricha, poeziyaning bu turida “taqlid qiluvchi qiyofasini o‘zgartirmagan holda” taqlidni amalga oshiradi”². Epik turda inson voqea-hodisalar ichida bo‘lsa, dramatik turda voqealarni boshqaradi. Lirik tur esa insonni asliyat bilan qoldiradi, ya‘ni ijodkor bu jarayonda o‘z ichki olamiga, kechinmalarga murojaat qiladi. Yunon faylasuflarining yuqorida qayd etilgan fikrlari lirikaning mazkur xususiyatini nazarda tutgan. Hissiy fikr bilan ish ko‘rish lirik turni o‘ziga yondosh ikki adabiy tur – epos va dramadan ajratib

turuvchi eng muhim omil sanaladi. Uning boshqa xususiyatlari ham hissiy fikr ta‘sirida yuzaga keladi. Janr, kompozitsiya, she‘riy tizim, syujet, obraz, badiiy san‘atlar kabi lirik asar poetikasi komponentlari aynan lirik kechinma tabiatiga bog‘liq. Shu o‘rinda, “Poetika” istilohiga ahamiyat qaratsak. Bu termin “keng ma‘noda adabiyot nazariyasini, tor va hozirda ko‘proq qo‘llanilayotgan ma‘noda adabiyot nazariyasining tarkibiy qismi, adabiy asar haqidagi ta‘limot”³ni ifodalaydi. Antik davrlardan boshlab, adabiyot nazariyasi ma‘nosini bildirgan poetika XX asrning birinchi choragiga kelib o‘z ma‘no ko‘lamini toraytiradi. Jumladan, “B.V.Tomashevskiy o‘tgan asrning 20-yillarida: “Poetikaning (boshqacha aytsak – adabiyot yoki so‘z san‘ati nazariyasining) vazifasi adabiy asar qurilishi usullarini o‘rganishdan iboratdir. Poetikaning obyekti – badiiy adabiyot”, – deb yozarkan, poetikani adabiyot nazariyasiga sinonim tarzida ishlatga-da, uning vazifasi adabiy asar qurilishi usullarini o‘rganish”, deb ta‘kidlaydi. Shuning o‘zidayoq poetikani adabiyot nazariyasining maxsus sohasi sifatida tushunishga moyillik kuzatiladi”⁴. M.M.Baxtin ham sotsiologik poetika xususida fikr bildirganda “Adabiy asar nima? Uning strukturasi qanday? Bu strukturaning elementlari qaysilar, ularning funksiyalari nimalardan iborat? Janr, uslub, syujet, mavzu, motiv, qahramon, metr, ritm, melodika va hokazo – nima?” kabi masalalarni o‘rganish”⁵ poetikaning zimmasida ekanligini aytadi. Zamonaviy adabiyotshunoslikka qadam qo‘yilayotgan bu davrda poetikaga adabiyot ilmining bo‘lak tarmog‘i sifatida qarashga muhim ehtiyoj bor edi. Boisi ijtimoiy hayotda ro‘y bergan o‘zgarishlar badiiy ijodda ham o‘zini namoyon qilardi. Ushbu maqolada mazkur hodisani lirik tur janrlari taraqqiyoti misolida o‘rganamiz.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Jahon adabiyotshunosligida lirikaga xos janrlar u yoki bu munosabat bilan muayyan darajada tadqiq etilgan bo‘lishi tabiiy.

¹ Жамол Камол. Лирик шеърят. – Тошкент: Фан, 1986. – Б.7.

² Курунов Д. ва б. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б.152.

³ Курунов Д. ва б. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б.233.

⁴ Ko‘rsatilgan manba. – Б.233.

⁵ Ko‘rsatilgan manba. – Б.234.

Biz muammoga hozirgi o'zbek she'riyati janrlari nuqtayi nazaridan yondashamiz. Bu borada G.N.Pospelov, I.Sulton, N.Shukurov, J.Kamol, T.Boboyev, D.Quronov kabi olimlarning lirik janrlar masalasiga oid fikrlariga tayanamiz. Mavzuni qiyosiy-tarixiy va sotsiologik metodlar asosida tahlil qilamiz.

MUHOKAMA VA NATIJALAR.

Adabiy jarayonda “Janr” (fransuzcha “genre” – jins, tur, xil) termini bir-biriga o'zaro yaqin bo'lgan bir qancha ma'nolarni ifodalab kelgan. Dastlab “adabiy tur” sifatida qo'llangan bu termin keyinroq turlar tarkibidagi muayyan guruhni, shuningdek, ma'lum bir guruhning ichki bo'linishini ham anglatgan. Ammo bugungi kunda uning “bir adabiy tur doirasidagi umumiy xususiyatlari bilan farqlanuvchi asarlar guruhi ma'nosida qo'llanilishi kengroq ommalashgan”⁶. “Janr adabiyotning o'zak masalalaridan biridir. U – adabiyotning o'sish shakli, qahramon xarakterini yaratish tipi”⁷ hisoblanadi. Epik asarlarni janrlarga ajratishda voqelikning badiiy qamrovi, dramatik asarlarda estetik belgi ustuvorlik qilsa, lirik asarlarda, asosan, she'ning mazmun va shakl xususiyatlari e'tiborga olingan. Adabiyotshunos D.Quronov lirik asarlar janrini belgilashda mazmunning yetakchilik qilishi qadimdan mavjud bo'lganligini aytadi. Olim ushbu fikrini asoslash maqsadida umumiy belgisi “madh etish, ulug'lash” bo'lgan antik yunonlarning “difiramb”, rimliklarning “oda”, nasroniylarning “psalom”, sharqliklarning “qasida” deb nomlangan janrlarini sanab o'tadi⁸. Shaklga ko'ra janrlarga ajratish hodisasi o'rta asrlarda dunyo adabiyotida turg'un she'riy shaklning rivojlanishi natijasida yuz bergan. Yevropa adabiyotida sonet, tersina, oktava, sharq she'riyatida, jumladan, o'zbek mumtoz adabiyotida g'azal, ruboiy, tuyuq, musammat, mustazod kabi qator janrlar bir-biridan bandning tuzilishi, qofiya va vazn xususiyatlariga

ko'ra farqlangan. Qat'iy qoida va me'yorlarga tayangan bu janrlarning hukmronlik mavqeyi bir necha asrlar davom etgan. XVIII asrdan boshlab, Yevropa she'riyatida janrlar o'rtasida chegara yo'qola boshlagan. Bunga G'arb lirikasida qolipga aylangan shakllarning rad etilishi, ijodiy erkinlikka intilish sabab bo'lgan. O'tgan asrning 20-yillarida o'zbek she'riyatida aruz tizimidan barmoq sistemasiga o'tish jarayoni ham janrlar tabiatida ana shunday evrilish hosil qildi. Chunki “lirik janrlar, asosan, aruz maydonida shakllangan bo'lib, ularni bor holicha barmoq sistemasiga ko'chirib bo'lmasdi”⁹. Bu davrdan hozirgacha ijodkorlar tomonidan aruzning bir qator janrlarida asarlar yaratilib kelinayotgan bo'lsa ham, barmoq va uning negizida shakllangan erkin she'r sistemasi bugungi o'zbek she'riyatining yetakchi tizimi hisoblanadi. Har qaysi shoir lirikasi o'ziga xos yondashuvga ega bo'lganligi sababli, mazkur she'r tizimlaridagi asarlarni ma'lum shakliyl qoliplarga solib bo'lmaydi. Bu haqida adabiyotshunos T.Boboyev shunday deydi: “...poetik janrlar klassikada qat'iy norma va andozaga ega bo'lgan. Ammo hozirgi lirik she'riyatimizda, xususan, barmoq tizimida yozilgan she'rlarda bunday poetik qolip u qadar sezilmaydi. Shunga ko'ra, barmoqda yaratilgan lirik she'rlarning janr xususiyatlarini aniqlash murakkabroq masaladir”¹⁰. Mazkur muammo zamonaviy she'rlarni qadimgi davrlardagi kabi mazmunga asoslanib janrlarga ajratish kerakligi to'g'risida fikr-mulohazalarni yuzaga keltirdi. Unga ko'ra, she'rlar ishqiyl, falsafiy, ijtimoiyl, siyosiy, tabiat lirikasi kabi janrlarga bo'lindi. Ammo janriyl sistemani bunday tasniflanishiga I.Sultonov, J.Kamol, D.Quronov kabi adabiyotshunoslar tomonidan tanqidiyl munosabatlar bildirilgan. Xususan, J.Kamolning fikricha, siyosiy lirikada falsafiy momentlar, intim lirikada grajdanlik motivlari bo'lishi mumkin. Bu

⁶ Куронов Д. ва б. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – Б.100.

⁷ Адабий турлар ва жанрлар. (Тарихи ва назариясига оид). Уч жилдлик. 2-жилд. Лирика. Тошкент: Фан, 1992. – Б.130.

⁸ Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – B.391.

⁹ Жамол Камол. Лирик шеърийят. – Тошкент: Фан, 1986. – Б.56.

¹⁰ Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – Б.503.

esa mavzu asos qilib olingan tasnifni yuzaki va yaroqsiz ekanligini ko'rsatadi (Ta'kid bizniki – E.B.)¹¹. Adabiyotshunos N.Shukurov esa hozirgi lirik asarlarni she'rlarning stilistik xususiyatlari va obrazli strukturasiga tayanib, ijtimoiy-publitsistik lirika, intim lirika, ramziy lirika, voqeaband lirika, hajviy lirika kabi besh xil janrga ajratgan¹². Rus olimi G.N.Pospelov ham universal she'r shakli deb baholanadigan zamonaviy she'riyatni besh xil janr asosida o'rgangan. Olim N.Shukurov tasnifidan farqli o'laroq lirik janrlarni meditatif lirika, meditatif-tasviriy lirika, tavsifiy-tasviriy lirika, personajli lirika va bayoniy lirika deb nomlagan¹³. Keltirilgan janrlar she'rshunoslikda ma'lum darajada tizimlilikni hosil qilgan bo'lsa ham, hozirgi lirikaning janriy tizimini to'liq ifoda eta olgan, deya olmaymiz. Ammo ular lirik asarlar janri bilan bog'liq tadqiqotlar uchun asosiy manba sifatida xizmat qilib kelmoqda. Zamonaviy lirika janrlari yaxlit tizimga solinmaganligi tufayli tadqiqotlarda ham xilma-xil qarashlar kuzatiladi. Bu hodisaga barham berish maqsadida adabiyotshunos D.Quronov "Hozirgi she'riyat janrlarini lirik kechinma subyekt va obyekt nuqtayi nazaridan tasniflash maqsadga muvofiq ekanini"¹⁴ ta'kidlagan. Ushbu tasnifga ko'ra, janrlar ijroviy lirika, personajli lirika, meditatif lirika va tavsifiy lirikaga bo'lingan. Peyzaj va voqeaband lirika esa tavsifiy lirikaning alohida ko'rinishlari deb belgilangan. D.Quronov tasnifidagi janriy tuzilma o'zidan oldingi tadqiqotlar asosida shakllangani va bugungi she'riyatni keng ko'lamda qamrab olgani bilan muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA. Umuman olganda, poetika ilmida lirikaga oid janrlar masalasi hamisha dolzarb muammolardan bo'lib kelgan. Xususan,

Ahmad Taroziyning turkiy tilda yozilgan ilk nazariy qo'llanma sifatida e'tirof etiladigan "Funun ul-balog'a" ("Yetuklik ilmlari") asaridagi birinchi qism ham she'r janrlari tadqiqiga bag'ishlangan. Mumtoz lirik asarlar muayyan qoida va qolipga asoslanganligi uchun ularning janrini belgilash zamonaviy she'riy asarlarga qaraganda qulayroq hisoblanadi. Chunki bugungi she'riyat janrlari masalasida hali tugal xulosaga kelinmagan. Mazkur jarayon janrga oid tasniflarda ham aks etgan. Ammo janriy tuzilmalar orasida meditatiflik, tavsifiylik kabi umumiy jihatlar ham ko'zga tashlanadiki, bu hodisa yaqin kelajakda lirik janrlarning yaxlit tizim sifatida shakllanishiga turtki beradi, degan umiddamiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Адабий турлар ва жанрлар. (Тарихи ва назариясига оид). Уч жилдлик. 2-жилд. Лирика. Тошкент: Фан, 1992. – 247 б.
2. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – 503 б.
3. Иззат Султон. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1986.
4. Жамол Камол. Лирик шеърят. – Тошкент: Фан, 1986. – 143 б.
5. Пospelов Н.Г. Лирика среди литературных родов. – Москва, 1976.
6. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 480 b.
7. Курунов Д. ва б. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010. – 400 б.
8. Шукуров Н. Услублар ва жанрлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973. – 96 б.

¹¹ Жамол Камол. Лирик шеърят. – Тошкент: Фан, 1986. – Б.57.

¹² Шукуров Н. Услублар ва жанрлар. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973. – Б.96.

¹³ Пospelов Н.Г. Лирика среди литературных родов. – Москва, 1976. Б.62-177.

¹⁴ Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – B.391.